

RƏQƏMSALLAŞMA DÖVRÜNDƏ BEYNƏLXALQ DİL MÜHİTİNİN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏSİRİ

Bənövşə Əzizli

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCID-0009-0005-2073-4401

Xülasə. Müasir rəqəmsallaşma dövrü dillərarası təmasların intensivləşdiyi, kommunikativ sərhədlərin genişləndiyi və milli dillərin qlobal dil mühitində yeni funksional keyfiyyətlər qazandığı bir mərhələdir. Azərbaycan dili də bu prosesdən kənar qalmamış, beynəlxalq informasiya axını, sosial media, rəqəmsal kommunikasiya, xarici dillərlə təmas və texnoloji platformalar vasitəsilə yeni təsirlərə məruz qalmışdır. Məqalədə rəqəmsallaşma şəraitində beynəlxalq dil mühitinin Azərbaycan dilinə təsiri leksik, terminoloji, üslubi, kommunikativ və texnoloji aspektlərdən təhlil olunur. Xüsusilə ingilis dilinin qlobal ünsiyyət vasitəsi kimi Azərbaycan dilinə təsiri, yeni alınmaların artması, rəqəmsal ünsiyyət formalarının yayılması, kod dəyişməsi, transliterasiya və hibrid dil modellərinin formalaşması diqqət mərkəzinə çəkilir. Eyni zamanda, bu prosesin yalnız təhlükə deyil, həm də dilin inkişafı, korpus dilçiliyi, kompüter dilçiliyi, elektron lüğətçilik və dil tədrisi baxımından yeni imkanlar yaratdığı göstərilir. Nəticə etibarilə vurğulanır ki, Azərbaycan dilinin rəqəmsal dövrdə qorunması və inkişafı milli dil siyasəti, elmi dilçilik və müasir texnologiyaların uzlaşdırılması ilə mümkün ola bilər.

Açar sözlər: Azərbaycan dili, rəqəmsallaşma, beynəlxalq dil mühiti, ingilis dilinin təsiri, korpus dilçiliyi, kompüter dilçiliyi, rəqəmsal kommunikasiya, dil siyasəti

XXI əsr bəşəriyyətin həyatında yalnız texnoloji yenilənmə dövrü deyil, həm də dillərin qarşılıqlı təsirinin yeni mərhələyə keçdiyi bir tarixi mərhələdir. İnternet, sosial şəbəkələr, elektron kommunikasiya, süni intellekt, avtomatik tərcümə sistemləri və rəqəmsal tədris platformaları müxtəlif dilləri bir-birinə daha da yaxınlaşdırmış, qlobal dil təmasını sürətləndirmişdir. Bu proses nəticəsində milli dillər yalnız öz daxili inkişaf qanunları ilə deyil, eyni zamanda beynəlxalq kommunikasiya mühitinin təsiri altında dəyişməyə başlamışdır (1).

Azərbaycan dili də müasir qloballaşma və rəqəmsallaşma proseslərinin fəal iştirakçısıdır. Dövlət dili kimi onun ictimai, elmi, təhsil və mədəni sahələrdə mövqeyi möhkəm olsa da, beynəlxalq dil mühitinin, xüsusilə ingilis dilinin qlobal nüfuzunun artması Azərbaycan dilinin funksional sisteminə müxtəlif istiqamətlərdə təsir göstərir. Azərbaycan dövlət sənədlərində də dilin qloballaşma şəraitində qorunması, elektron məkanda daha geniş istifadəsi, dilçilik araşdırmalarının müasir texnologiyalarla əlaqələndirilməsi və tətbiqi dil resurslarının yaradılması vacib vəzifə kimi müəyyən edilmişdir. 2013-cü il Dövlət Proqramında Azərbaycan dilinin elektron məkanda daha geniş istifadəsi, internet resurslarının, elektron lüğətlərin, maşın tərcüməsi sistemlərinin və digər tətbiqi linqvistik texnologiyaların yaradılması ayrıca prioritet kimi göstərilir(2).

Bu baxımdan rəqəmsallaşma dövründə beynəlxalq dil mühitinin Azərbaycan dilinə təsirini araşdırmaq yalnız dilçilik baxımından deyil, həm də təhsil, tərcümə, media, terminologiya və dil siyasəti baxımından aktual elmi məsələdir.

Beynəlxalq dil mühiti dedikdə müxtəlif dillərin qlobal informasiya, media, elm, təhsil və rəqəmsal kommunikasiya platformalarında qarşılıqlı əlaqəsi nəzərdə tutulur. Əvvəlki dövrlərlə müqayisədə bu gün dil təması daha sürətli, daha kütləvi və daha çox

texnologiya vasitəsilə baş verir. Xüsusilə internet və sosial media müxtəlif dillərin eyni məkanda paralel şəkildə işlənməsinə, bir-birinə təsir göstərməsinə və yeni hibrid kommunikasiya formalarının yaranmasına şərait yaradır.

Müasir rəqəmsal kommunikasiya mühitində ingilis dili beynəlxalq ünsiyyətin aparıcı vasitəsinə çevrilmişdir. Elmi məqalələr, proqram təminatı, rəqəmsal tətbiqlər, sosial media terminologiyası, təhsil platformaları və texnoloji interfeyslərin böyük hissəsi məhz bu dil əsasında qurulduğuna görə onun digər dillərə təsiri daha intensiv hiss olunur. Azərbaycan dili də bu qlobal dil axınının təsiri altında yeni kommunikativ modellərlə qarşılaşır.

Bu təsir yalnız söz səviyyəsində baş vermir. O, eyni zamanda ünsiyyət tərzini, nitq qəlibləri, mətn quruluşu, qısaltma meyilləri, vizual-yazılı ünsiyyət formaları və rəqəmsal etiketi də əhatə edir. Beləliklə, beynəlxalq dil mühiti Azərbaycan dilinə həm struktur, həm funksional, həm də pragmatik baxımdan təsir edən çoxqatlı bir proses kimi çıxış edir.

Rəqəmsallaşma dövründə beynəlxalq dil mühitinin Azərbaycan dilinə ən aydın təsiri leksik səviyyədə müşahidə olunur. Xüsusilə ingilis dilindən alınmalar son illərdə informasiya texnologiyaları, media, biznes, təhsil və gündəlik ünsiyyət sahələrində xeyli artmışdır. “Online”, “platforma”, “kontent”, “post”, “link”, “chat”, “login”, “update”, “feedback”, “deadline”, “project”, “startup” kimi vahidlər artıq yalnız peşəkar mühitdə deyil, ümumi danışığ və yazı praktikalarında da işlənməkdədir (6).

Bu prosesin səbəbi təkə alınma meyli deyil. Əslində, rəqəmsal məkanda yaranan yeni anlayışların əksəriyyəti ilk olaraq ingilis dilində formalaşır və daha sonra digər dillərə ötürülür. Bu səbəbdən Azərbaycan dilində terminoloji uyğunlaşdırma problemi də meydana çıxır. Bəzi hallarda terminlər olduğu kimi qəbul edilir, bəzi hallarda isə onlara milli qarşılıq verilməyə çalışılır. Məsələn, “social media” – “sosial media”, “interface” – “interfeys”, “database” – “məlumat bazası”, “machine translation” – “maşın tərcüməsi” kimi nümunələr bu prosesin müxtəlif formalarını göstərir (4).

Lakin burada əsas məsələ alınmanın mövcudluğu deyil, onun sistemli, normativ və funksional şəkildə işlənməsidir. Əgər yeni terminlər nizamsız şəkildə daxil olursa, bu, dilin normativ sabitliyinə mənfi təsir göstərə bilər. Əksinə, elmi əsaslandırılmış terminoloji uyğunlaşdırma dilin zənginləşməsinə xidmət edir. Məhz buna görə müasir Azərbaycan dilçiliyində terminologiya və leksikoqrafiya sahələrinin rolu daha da artır.

Beynəlxalq dil mühitinin Azərbaycan dilinə təsiri rəqəmsal yazı və ünsiyyət davranışında da aydın görünür. Sosial şəbəkələr, messenger tətbiqləri, video platformalar və qısa mətn formatları yeni nitq vərdişləri formalaşdırmışdır. Bu mühitdə dil daha qısa, daha sürətli və daha çox situativ xarakter alır. Nəticədə klassik yazı normasından fərqli yeni kommunikativ modellər meydana çıxır. Bu dəyişmələr bir neçə istiqamətdə müşahidə olunur. Birincisi, qısaltmaların və sadələşdirilmiş yazı formalarının artmasıdır. İkincisi, transliterasiya və qarışıq yazı sistemlərinin istifadəsidir; yəni Azərbaycan dilində fikir bildirilsə də, bəzən latın qrafikasında ingilis tipli yazı davranışı və ya qismən xarici yazı qəlibləri üstünlük təşkil edir. Üçüncüsü, kod dəyişməsi hadisəsidir. Bu zaman danışan və ya yazan şəxs eyni nitq aktı daxilində həm Azərbaycan dili, həm də ingilis dili vahidlərindən istifadə edir. Məsələn: “Mən sənə file-1 göndərdim”, “Bu task-ı sabaha finish etməliyik”, “meeting-də discuss etdik” kimi konstruksiyalar artıq şəhər nitqində və gənclər ünsiyyətində kifayət qədər yayılmışdır (5).

Bu cür dil davranışı bir tərəfdən qlobal kommunikasiya mühitinə uyğunlaşmanı göstərsə də, digər tərəfdən Azərbaycan dilinin sintaktik, üslubi və leksik bütövlüyü baxımından müəyyən suallar doğurur. Buna görə də rəqəmsal ünsiyyətin dilə təsiri təkcə “pozulma” kimi deyil, eyni zamanda yeni kommunikativ reallıq kimi öyrənilməlidir.

Rəqəmsal dövr beynəlxalq dil təsirləri ilə yanaşı, Azərbaycan dilçiliyi üçün yeni elmi və tətbiqi imkanlar da açır. Bu imkanların ən mühümlərindən biri korpus dilçiliyi və kompüter dilçiliyi sahələrinin inkişafıdır. Dilin real istifadəsini əks etdirən böyük həcmli mətn bazalarının yaradılması müasir dilçilikdə daha obyektiv nəticələr əldə etməyə imkan verir. Belə korpuslar vasitəsilə alınma sözlərin işlənmə tezliyi, rəqəmsal mühitdə yaranan yeni dil modelləri, sintaktik konstruksiyaların dəyişməsi və müxtəlif üslub qatları elmi şəkildə təhlil oluna bilər.

Azərbaycan dilinin rəqəmsal resursları istiqamətində müəyyən addımlar artıq mövcuddur. AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu rəsmi resurslarında “Azərbaycan dilinin informasiya bazası” və “Azərbaycan dilinin elektron lüğətlər korpusu” kimi platformaların təqdim edilməsi bu sahədə mühüm işlərin görüldüyünü göstərir. Eyni zamanda son illərdə Azərbaycan dili üçün açıq mətn korpusları, dil modelləri və məşin tərcüməsi ilə bağlı beynəlxalq tədqiqatların artması diqqəti cəlb edir. 2024-cü ildə təqdim olunan tədqiqatda Azərbaycan dili üçün geniş mətn korpusu və açıq əsas modellərin yaradılması istiqamətində mühüm nəticələr təqdim edilmişdir. Başqa bir araşdırmada isə ingilis–Azərbaycan paralel korpusunun dil öyrənmə və məşin tərcüməsi üçün əhəmiyyəti göstərilmişdir (3).

Bu istiqamətlər Azərbaycan dilinin yalnız qorunması deyil, həm də rəqəmsal texnologiyalarda işlək dilə çevrilməsi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.

Beynəlxalq dil mühitinin Azərbaycan dilinə təsiri təhsil sahəsində, xüsusilə xarici dil tədrisində daha qabarıq hiss olunur. İngilis dilinin qlobal dominantlığı nəticəsində tədris prosesində yalnız xarici dil deyil, onunla birlikdə müəyyən düşüncə modelləri, ünsiyyət formaları və akademik yazı qəlibləri də mənimsənilir. Bu isə Azərbaycan dili ilə xarici dillər arasında müqayisəli yanaşmanın vacibliyini artırır.

Azərbaycan dili ilə ingilis dili arasındakı struktur fərqlər — söz sırası, qrammatik kateqoriyalar, artikl sistemi, zaman formaları, kollokasiya və nitq etiketi fərqləri — öyrənmə prosesində müxtəlif interferensiya hallarına səbəb olur. Bu səbəbdən ana dilin struktur xüsusiyyətlərini bilmək xarici dil tədrisinin keyfiyyətinə birbaşa təsir edir. Digər tərəfdən, rəqəmsal resurslar — paralel korpuslar, elektron lüğətlər, avtomatik yazı yoxlayıcıları, süni intellekt əsaslı tədris platformaları — müəllim və tələbə üçün yeni imkanlar yaradır.

Bu mənada beynəlxalq dil mühitinin Azərbaycan dilinə təsiri yalnız passiv təsir deyil; o, eyni zamanda tədris metodikasının yenilənməsi, tərcümə bacarıqlarının inkişafı, terminoloji savadlılığın formalaşması və rəqəmsal akademik yazı mədəniyyətinin güclənməsi üçün stimül rolunu oynayır.

Rəqəmsallaşma dövründə beynəlxalq dil mühitinin Azərbaycan dilinə təsiri ilə bağlı bir sıra problemlər də mövcuddur. Əsas problemlərdən biri ədəbi dil normaları ilə rəqəmsal praktikalar arasındakı fərqi genişlənməsidir. Sosial şəbəkələrdə, internet resurslarında, reklam mətnlərində və elektron mediada normadan kənar yazı formalarının artması Azərbaycan dilinin yazılı mədəniyyətinə təsirsiz qalmır. Bu problem dövlət sənədlərində də ayrıca vurğulanmış və internet resurslarında ədəbi dil normalarının qorunması mühüm vəzifə kimi göstərilmişdir.

Digər mühüm məsələ terminoloji pərakəndəlikdir. Xüsusilə texnologiya və təhsil sahələrində eyni anlayış üçün müxtəlif qarşılıqların işlənməsi vahid elmi və metodik sistemin formalaşmasına mane olur (9). Bundan əlavə, Azərbaycan dili üçün açıq rəqəmsal resursların yetərinə geniş olmaması, annotasiyalı korpusların məhdudluğu, dil texnologiyalarının tam inkişaf etməməsi və müəllimlərin rəqəmsal dil alətlərindən istifadəsinin kifayət qədər sistemli olmaması da aktual problemlər sırasındadır. Bu baxımdan Azərbaycan dilinin rəqəmsal gələcəyi üçün yalnız dilin qorunması deyil, həm də onun texnoloji və beynəlxalq kommunikasiya sistemlərinə uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsi vacibdir (8).

Nəticə. Rəqəmsallaşma dövründə beynəlxalq dil mühitinin Azərbaycan dilinə təsiri çoxşaxəli və dinamik xarakter daşıyır. Bu təsir leksik tərkibdə yeni alınmaların artmasında, terminoloji sistemin yenilənməsində, rəqəmsal ünsiyyət formalarının dəyişməsində, kod dəyişməsi və transliterasiya hallarının yayılmasında, eləcə də dilin funksional sahələrinin genişlənməsində özünü göstərir. Lakin bu proses yalnız mənfi müdaxilə və ya normadan uzaqlaşma kimi qiymətləndirilməməlidir. Əksinə, o, Azərbaycan dili üçün yeni elmi, texnoloji və tədris imkanları da yaradır. Korpus dilçiliyi, kompüter dilçiliyi, elektron lüğətçilik, maşın tərcüməsi, rəqəmsal tədris platformaları və süni intellekt əsaslı dil texnologiyaları Azərbaycan dilinin XXI əsrdə daha funksional və rəqabətqabiliyyətli inkişafı üçün mühüm baza formalaşdırır.

Beləliklə, Azərbaycan dilinin rəqəmsal dövrdə qorunması və inkişafı üçün əsas yol milli dil normalarının qorunması, terminoloji sistemin sabitləşdirilməsi, rəqəmsal resursların genişləndirilməsi və beynəlxalq dil mühitinə elmi əsaslarla inteqrasiya olunmasıdır. Məhz bu yanaşma Azərbaycan dilinin həm milli-mədəni dəyər kimi yaşamasını, həm də müasir qlobal kommunikasiya məkanında güclü şəkildə təmsil olunmasını təmin edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı. Bakı, 2013.
2. Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 2023.
3. AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Rəsmi elektron resurslar və dil bazaları.
4. Crystal, D. *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
5. McEnery, T., Hardie, A. *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
6. Jurafsky, D., Martin, J. H. *Speech and Language Processing*. Pearson, 2023.
7. Isbarov, J., Huseynova, K., Mammadov, E. və b. Open foundation models for Azerbaijani language. 2024.
8. Nourmohammadi Khiarak, J. və b. Enhancing Language Learning through Technology: Introducing a New English-Azerbaijani (Arabic Script) Parallel Corpus. 2024.
9. Halliday, M.A.K. *Language as Social Semiotic*. London: Edward Arnold, 1978.